

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

**ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ “ МИЛЛИЙ ҒОЯ , МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ
ВА ҲУҚУҚ ТАЪЛИМИ “ ЙУНАЛИШИ**

КУРС ИШИ

МАВЗУ: Маънавиятнинг яхлит соҳа сифатида тан оlinиши

Бажарди:Қораев Собир

Текширди:

Тошкент-2013

Маънавиятнинг яхлит соҳа сифатида тан оlinиши

Режа:

КИРИШ.

I.Боб .Маънавиятнинг яхлит соҳа сифатида тан оlinиши

1.1. Маънавиятнинг турли таърифлари. Уларнинг бир-бирига мувофиқлиги.

1.2Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг маънавият масалаларига эътибори.

II. Боб. Маънавиятнинг яхлит соҳа сифатида тан оlinиши ва бош маънавий қадриятларимиз.

2.1. Мустақиллик даврида аجدодларимиз маънавий меросига муносабатнинг тубдан янгиланиши

2.2. Маънавият ва миллат тарбияси ва бош маънавий қадриятларимиз.

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Барча замон ва маконларда маънавияти кучли, ишонч ва эътиқоди мустақкам миллат бир жону бир тан бўлиб, муаммоларни тез ва соз ечган, пешқадам бўлган. Мафкуравий бирлиги ичидан ёки ташқаридан бузилган миллатлар эса, мағлуб бўлиб, мустамлакага айланган. Бунинг тарихий мисолини Билга хоқоннинг турк халқига бундан 1266 йил олдин тошга битилган мурожаатида ҳам кўрамиз. Бу битик мафкурасизликнинг аянчли оқибатларини тасвирлайди. Билга хоқон турк элининг адашуви натижасида унинг бошига қанчалар фалокат ёғилганини куйиниб айтади. «Табғач халқи сўзи ширин, нафис ипаклари билан алдаб, йироқ халқни шундай яқинлаштирар экан. Яқин бўлгандан сўнг ёвуз илмини у ерда кўрсатар экан... Ширин сўзига, нафис ипаклигига алданиб, кўп турк халқи, ўлдинг. Эй, турк халқи, ўлдинг...»

Ушбу тарихий мисол «мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар» эканлигини кўрсатиб туради. Маълумки, собиқ шўролар истибдоди даврида турли ижтимоий тоифаларни бир-бирига зид қўйиб, синфлар аро кураш ғоясини ҳаёт маъноси деб эълон қилган “дохийлар”нинг содиқ шогирд ва издошлари нафақат тирик “душманлар” билан курашдилар, балки миллатларнинг ўтмиш маънавий мероси билан ҳам тинимсиз “жанг” қилдилар. “Дин - афюн”, диний илм пешволари, тасаввуф уламолари “ашаддий реакционер”, барча ўтмишдаги ҳукмдорлар - қонхўр, босқинчи (фақат айрим рус подшоҳлари бундан истисно этилди), ўтмиш алломалар - дунёқараши чекланган, шоирлар - маддоҳ ва ҳоказо даъволар қилинди. Бундай қора тамғалар қарамлик асоратига тушган барча халқларнинг бой маънавий меросига босиб чиқилди. Ҳатто уйдан эски араб ёзувида китоб топилган одамлар давлатга қарши жинойтда айбланган даврлар бўлди. Большевизм мафкурасининг итоаткор қулларига айлантирилган “совет интеллегенцияси”га тирик ва ўлик “дохийлар”ни мадҳ этиш, “коммунизмнинг биринчи босқичи” деб эълон қилинган большевистик диктатура тузумининг жаҳон тарихидаги барча макон ва замонлардан “афзаллиги”ни ҳар қандай усул билан исботлаб ва далиллаб бериш асосий вазифа қилиб белгиланган эди. Ушбу вазифадан заррача чекиниш халққа ва “нурли келажак”га хиёнат деб баҳоланарди.

Мустақиллик туфайли бизнинг маънавий қадриятларимиз, ўтмиш аجدодларимиз қолдирган мерос, ўзининг бутун мукамаллигида, қайчиланмасдан, “прогрессив-реакцион” аталмиш зўраки қолипларга тикиштирилмасдан тиклана бошлади. Қуръони карим, ҳадиси шарифлар биринчи марта ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилди, Носириддин

Рабғузий, Аҳмад Яссавий, Убайдий, Муҳаммад Раҳимхон Фируз, Бурхониддин Марғиновий, Абу Мансур Мотуридий, Бехбудий, Фитрат, Чўлпон ва бошқа “совет даврида” ҳатто номларини эслаш ман қилинган алломаларимизнинг асарлари бирин-кетин нашр этилиб, чанқоқ китобхонлар кўлига етиб кела бошлади. Давлат тили ҳақидаги қонун қабул қилинди. Тасаввуф пирлари - Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳовуддин Нақшбанд юбилейлари миллатимизнинг руҳида покланиш туйғуларини уйғотди. Пойтахтимизнинг қоқ марказида соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг улуғвор мужассамаси ўрнатилиши ўзбек халқининг ҳар бир фарзанди руҳида ҳақли ифтихор ҳисларидан ўчмас ёғду пайдо қилди. XX аср бошларида миллатни маърифат, адолат, ҳуррият сари етаклаган жаид алломаларимиз халқ дилидан яна муносиб ўрин ола бошлади. “Босмачи” дея ёппа қораланган миллий озодлик ҳаракати иштирокчилари ўз кадрларига лойиқ баҳоландилар.

Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг ҳолис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутди. Тарих миллатнинг ҳақиқий тарбиячисидир. Буюк аجدодларимизнинг ишлари ва жасоратлари тарихий хотирамизни жонлантириб, янги фуқаролик онгини шакллантирмоғи зарур. Бизнинг ўтмиш маданиятимиз бутун инсониятни ўзига ром этиб келаётган марказ бўлиб келаётганлиги тасодиқий эмас. Самарқанд, Бухоро, Хива фақат олимлар ва санъат ихлосмандлари учунгина эмас, балки тарих ва тарихий кадриятлар билан қизиқувчи барча кишилар учун зиёратгоҳга айланган.

Мустақиллик даврида ўзбек олимларининг куч-ғайратлари билан тарихимизнинг кўпдан-кўп ғоят муҳим саҳифалари, энг аввало, темурийлар даври, XIX аср охири - XX аср бошлари тарихи янгидан кашф этилди. Миллий туйғу инсон учун табиийдир, чунки у ота-оналардан мерос қилиб олинган ва бола ўз ота-онасига, бутун дунёга айтган биринчи сўзида ифодаланади. Ўз халқига, унинг анъаналарига, тили ва маданиятига муҳаббат ва ҳурматни тарбияламасдан туриб, ҳақиқий инсонни тарбиялаш мумкин эмас. Ватанпарварлик, фуқаролар яқдиллиги — ёш ва мустақил Ўзбекистон давлати барпо этилаётган негиздир. Айни шу нарса жамиятни қайта ўзгартириш йўлидаги қийинчиликларни енгиб ўтишга, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликка эришишда ёрдам беради.

I.Боб .Маънавиятнинг яхлит соҳа сифатида тан олиниси

1.1. Маънавиятнинг турли таърифлари. Уларнинг бир-бирига мувофиқлиги

“Маънавият - инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди”,-деб ёзган эди Президент мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ.¹ Кейинчалик «Ўзбекистон ХХI асрга интиломда» асарида бу ғоя янада муайянлик касб этиб, маънавият «инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг иймон-иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонини уйғотадиган қудратли ботиний куч» сифатида таърифланди.² Бу таъриф жузъий ўзгаришлар билан Президентнинг алоҳида маънавиятга бағишланган сўнгги китобида ҳам келтирилган ва биз уни юқорида эслаб ўтдик. Хўш, бу сеҳрли қудрат, бу ботиний куч қандай бунёдга келади?

Маънавият тушунчасининг таърифи, Президентимиз янги китобида яна бир бор таъкидлаганидек, оддий лисоний жумбоқ эмас, “маъно”, “маъни” сўзларининг бугунги биз тушунган мазмуни билан ечилмайди. Жалолиддин Румийнинг буюк ирфоний асари беҳудага “Маснавийи маънавий” номи билан шуҳрат таратган эмас. Бу ердаги “маъно” тушунчаси олий бир мазмунни англатмоқда, улуғ алломаларимиз уни “Ҳақ асрори”деб атаганлар, зоҳирий назарлар учун у “ғайб”, агар бугунги илмий ифодаларга кўчирсак, биз зоҳир кўзимиз билан кўриб турган чексиз замон ва маконда чексиз ва ҳудудсиз шакллар мажмуини тўзғитиб юбормай, ғоят бир мураккаб тизимда ушлаб турган ички уйғунлик, инсон онги ҳеч қачон тўлиқ англаб ета олмагучи яхлит моҳиятдир. Шахс маънавияти айти шу беҳудуд манбадан қувват олади.

Президентнинг таърифлари шу яхлит моҳиятга туташ ботиний қудратга алоқадордир, уни бошқа, иккиламчи ҳодисалардан, моддий воқелик унсурларидан келтириб чиқаришга уриниш муаммони теран илғамасликни билдиради. Бугун мустақил ва фаровон Ўзбекистон аталмиш буюк воқеликни вужудга келтириш учун ҳар бир инсондан, миллатнинг ҳар бир вакилидан алоҳида ички қувват, чексизликка туташувчи ботиний куч талаб этилмоқда. Ана шу куч ҳар бир инсон руҳида яширин, дейди Президент. Ўзини мустақил шахс деб билган ҳар бир инсон уни ўзи учун кашф этиши керак. Бунинг учун, аввало, руҳимиздаги худбин майлларни, ёлғон ҳою-ҳавасларни, рўёларни енгиб ўтиб, чексиз қудрат манбаига қалбимизни очишимиз лозим. Маънавият - инсон қалбида, кўнгил кўзгусида акс этган Ҳақиқат нуридир, дейилган таъриф биринчи марта ишлатилганда, баъзи файласуфларимиз уни

¹ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с. 81.

² Каримов И.А. Асарлар. 7-жилд, с. 381.

диний-мистик таъриф деб баҳоладилар³. Дарҳақиқат, бу таъриф тасаввуфий талқинларга суянган сўфиёна, рамзий таърифдир. Зотан бошқача таъриф бу чексиз моҳиятни чеклаб қўйиши мумкин. Сўфий уламоларимиз “Ҳақ асрори” ҳақида фақат ишора, рамз, тимсол билан сўзлаганлар, чунки Ҳақ илми биз учун “ғайб илми” дир, инсон мулоҳазалари эса доимо нотугал ва нотўқис. Аммо, барибир, инсон ақли бир нарсаларни аниқроқ, муайянроқ билгиси келади, у яхлит ёғдуни ҳам камалак рангларига ажратмагунича кўнгли жойига тушмайди. Инсон ақли, аниқроғи, мантикий тафаккур, ҳар қандай ҳаётий уйғунликнинг ички таркибини бирма-бир кўздан кечириб чиқиш, унинг қисмларини, буларнинг бир-бирига нисбатини таҳлил ва тадқиқ этмоққа қизиқади, шуни амалга оширмаса, ичи ёниб, юраги оловлана беради. Маънавият инсон қалбида акс этган илоҳий нур, деган таърифда, мажозий шаклда бўлса ҳам, унинг манбаи муайян маънода инсон жисмидан ташқарида эканлигига ишора бор. Бу бежиз эмас. Ўтмишда баъзи Европа файласуфлари шартли равишда «биринчи туртки» назарияси аталмиш қарашларни ҳам олға сурган бўлиб, унга кўра, гўё худо оламни бир йўла яратгану сўнг унга муайян ривожланиш қонунлари бахш этиб, ўз ҳолига қўйиб қўйган, бошқа унинг ишларига аралашини лозим топмаган. Бу назария ҳаёт тажрибасида ўзини оқламади ва шу сабабли кейинчалик дунё илмида рад қилинди. Борлиқ ҳақиқати билан инсон орасидаги муносабат аслида бир марталик эмас, доимийдир. Аллоҳ «нури» деган рамз билан ифодаланувчи илоҳий файз ушбу муносабатнинг намоён бўлиш шаклларида бири бўлиб, у фақат инсонларга қаратилади. У пайғамбарларга бевосита ваҳий тарзида, авлиёларга илоҳий жазба шаклида, оддий инсонларга истеъдод ва илҳом кўринишида, балки қобилият ва яратувчилик қудрати сифатида йўналтирилиши мумкин. Ғайбни тан олмай, миллиардлаб инсонлар эътиқодини афюнга тенг билган марксистлар илоҳий файзни ҳам афсона деб талқин этдилар ва унинг инсон ҳаётида намоён бўлиш шакллари турлича усуллар билан «материалистик» изоҳлашга уриндилар. Баъзи собиқ мафкурачилар ҳанузгача инсон ҳаётининг моҳияти фақат моддий борлиқ билан чегараланмаслигини тасаввурларига сиғдиришга қийналмоқдалар. Шахс маънавияти беҳудуд. Чунки у Олий ҳақиқат нурининг инсон қалбида акс этиши билан боғлиқ. Асли илоҳий оятга таянувчи бу мажозий таъриф миллий маънавиятимиз такомил босқичлари давомида мукамал шаклланиб, турлича тарзда қатор алломаларимиз меросида ифодасини топган. Мажозийлик илмнинг бошланиш нуктасидир. Биз бугунги кун илмий ифодалари даражасида туриб юқоридаги таърифнинг фалсафий шарҳини топишга ҳам уриниб кўришимиз мумкин. Бунда тушунчаларнинг муқобилини қидириб топиш ва ҳодисанинг моҳиятини шарҳлаш йўлидан

³ Умуман олганда, маънавиятни ғайб олами билан боғламай тўғри тушунтириб бўлмайди. Бу ҳақиқатни Янги Давр Европасининг энг буюк файласуфларидан бири И. Кант аллақачон тан олиб, ахлоқнинг мавжудлиги инсон руҳининг абадийлиги ва ягона олий илоҳий қудратнинг мавжудлигини тақозо қилади, деб таъкидлаган эди. Дарҳақиқат, Президент ўз китобида қайд этиб ўтганидек, охиратини ўйламайдиган одамдан ҳалоллик ва Борлиқ ҳақиқати олдида масъулият ҳиссини кутиш қийин.

борган маъкул. Маълумки, “инсон қалби” бирикмаси одатда “инсоннинг руҳий дунёси” маъносида ишлатилади. Олий ҳақиқатни эса фалсафий тилда “Борлиқ ҳақиқати”⁴ деб атасак, ўнғайроқ жаранглайди. Энди “нурнинг кузгуда акс этиши” нимани англатишини аниқласак, кифоя. Бунинг учун энг тўғри йўл яна аجدодларимиз меросига мурожаат этишдир.

Масалага инсоннинг Борлиқ ҳақиқатини англаб етишга бўлган уринишлари жиҳатидан қарайдиган бўлсак, бизда бунинг ҳам икки йўли машҳур: уларнинг бири илм йўли бўлса, иккинчиси суфийлар танлаган ирфон йўли. Илм йўли мантикий тафаккур, махсус тажрибалар ва уларнинг таҳлили шаклида амалга оширилади. Ирфоний билимнинг манбаи бевосита Ҳақ нурининг қалб кўзгусида акс этиши билан боғлиқ бўлиб, бу ҳодисани яқин ўтмишда атеистик «илм»нигина ҳақиқий илм деб ўрганган кўпчилик олимлар «мистика» деб баҳолаб келишди. Аслида ундай эмас. Материалистлар тан оладиган илм йўли жузъий ҳақиқатларнигина била олади. Ирфон йўли эса бевосита Борлиқ ҳақиқатининг моҳиятини англаб етишга қаратилган бўлиб, бу мақсадга фақат мантикий тафаккур ва махсус тажрибалар орқали эришиб бўлмайди.

Маънавиятнинг манбаи илоҳий файз дедик. Шундай экан, ундан баҳраманд бўлишнинг асосий шарти нима? Бунга ҳам аجدодларимиз меросида мукамал жавоблар мавжуд. Аждодларимиз ирфоний мажозларга таяниб, инсон қалбини кўзгуга, Аллоҳ файзини нурга қиёс этишларидан мақсад нима? Қадимда кўзгу тобланган пўлатдан тайёрланган. Демак, темир маъдани казиб олиниб, уни махсус кўраларда эритиб, пўлат ҳосил қилиб, уни тоблаб, сўнгра унга сайқал берилган. Буюк тасаввуф пирлари шогирдларининг маънавий камолотини айна шу мураккаб жараёнга ўхшатганлар. Илоҳий нур баркамол акс этиши учун кўнгил кўзгусини шундай машаққатли риёзат жараёнида поклаш, унга тўқис сайқал бериш лозим. Чунки юксак даражада сайқал топмаган пўлат саҳнида ҳеч қандай нур акс этмайди. Айна шу кўнгил кўзгусини сайқаллаш жараёни тасаввуфда маърифат дейилган. Миллий маънавиятимизда бу жараённинг қандай кечиши, яъни маърифат йўллари масаласи ҳам батафсил ишлаб чиқилган. Улар илм ва имон, риёзат ва меҳр тушунчалари орқали ифодаланувчи ўзликни англаш жараёни бўлиб, шу мураккаб, машаққатли, аммо ҳеч қандай моддий дунё лаззатларига тенглаштириб бўлмайдиган сурурли жараёнда инсон руҳи Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлашиб боради. Демак, бугунги илмий тилимизда аждодларимиз шакллантирган мажозий таърифни шарҳлаб

⁴ “Олий ҳақиқат” ёхуд “Борлиқ ҳақиқати” (Истина Бытия) мавжуд борлиқнинг асл моҳияти, инсон зоти ҳечқачон охиригача англаб ета олмайдиган, аммо чексиз равишда турли йўллар билан англаб етишга интиладиган мутлақ ҳақиқат. Ҳар бир инсон Борлиқ ҳақиқати ҳақида муайян тасаввурга эга бўлиб, ушбу тасаввури умри бўйи такомиллашиб бориши, баъзан ҳатто кескин ўзгариб кетиши ҳам мумкин. Бу тушунча биринчи навбатда шахс маънавиятининг энг муҳим жиҳатларидан бўлмиш **имон** билан боғлиқ. Ҳар бир ўзлигини англаб етган шахс ўз тасаввуридаги Борлиқ ҳақиқатига имон келтириб, ўзининг барча хатти-ҳаракатини ўз имонига мувофиқ тарзда йўналтиришга уринади, бу ниятига қай даражада муваффақ бўлиши унинг илмий салоҳияти ва масъулият ҳиссига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

берадиган бўлсак, Маънавият - Инсон руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик дейиш мумкин.

Инсон – фоний вужуд, у бу дунёга бир кун келади, тақдирида белгиланган умрини яшаб, яна тупроққа қўшилиб кетади. Борлиқ ҳақиқати эса – боқий, азалий ва абадий. Инсон руҳи Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлашган муддатда фанода бақо зухур эта бошлайди, натижада инсон руҳида ҳадсиз-худудсиз қудрат билан ботиний туташув юз беради. Бу ерда фақат бир шарт бор: холислик, поклик. Маънавият аталмиш ботиний қудрат зарра ғараз, худбинлик, кибрни кўтармайди: ботиний туташув, Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик йўқолади. Аллоҳ таоло ўз китобида “мени поклаб ёд этинг” деб амр этишининг ҳикмати ҳам шунда.

Маънавиятнинг таърифлари хусусида гапирганда яна бир жиҳатга эътибор қилиш лозим. Маънавиятга инсон ва жамият ҳаётининг муайян бир соҳаси (йўналиши) сифатида қаралганда уни инсоннинг Борлиқ ҳақиқатига муносабати деб таърифланди, унга инсонни эзгулик сари элтувчи ботиний қудрат деб ёндошилганда Инсон руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик⁵ деб таъриф берилди. Буларнинг орасидаги фарқ нима-ю, умумийлик нимада? Биринчи таърифда маънавиятга имкон (потенция) сифатида қаралмоқда, иккинчи таърифда воқелик (мавжудлик) ва унинг даражалари сифатида ёндошилмоқда. Бундан ташқари жамият ва инсон ҳаётида иқтисод, сиёсат, маънавият соҳалари қанчалик бир-бирига киришиб кетган бўлмасин, барибир ҳар бир муайян ҳолатда улардан қайси биридир етакчилик қилади, шунга кўра ўша соҳанинг талаби биринчи ўринга чиқади. Масалан, иқтисодий мустақиллик масъулияти ёки ҳалол ризқ топиш ҳаракати маънавиятли инсонга хос, аммо моддий даромад топиш учун қилинган барча ҳаракатлар барибир иқтисод соҳасига тегишлидир. Ёки маданият ва унинг таркибий қисмлари бўлмиш дин, илм-фан, ахлоқ, санъат ва адабиёт каби соҳаларнинг ҳар бири мураккаб ҳаётий йўналишлар сифатида сиёсатга ҳам, иқтисодга ҳам алоқадор жиҳатлари йўқ эмас, аммо улардан маънавият чиқариб ташланса, барчаси пуч ёнғоқ ёки аччиқ мағизли данакка ўхшаб қолади, яъни асл моҳиятини йўқотади. Бошқача айтганда агарчи маънавиятли ёки маънавиятсиз сиёсат, ёки ҳалол ёки ҳаром лўқма ҳақида гапириш ўринли бўлса ҳам, маънавиятсиз маданият, имонсиз дин, билимсиз илм-фан, масъулиятсиз ахлоқ, меҳрсиз санъат ва адабиёт ҳақида гапириш мағизсиз пўст ҳақида гапириш билан баробар бўлади. Шунга кўра маданият ва унинг таркибий қисмлари бўлмиш дин, илм-фан, ахлоқ, санъат ва адабиёт кабиларни асосан маънавият соҳасига тегишли деб ҳисобласак, хато бўлмайди⁶.

⁵Ушбу китобнинг 3-қисми тўлиғича Инсон руҳининг Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлашуви, яъни комил инсон шахсининг шаклланиши масалаларига бағишлангани учун ҳозирча бу мавзуга батафсил тўхталинмади.

⁶Маънавият ва маданият нисбати кейинги бобда муфассал кўриб чиқилади.

1.2.Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг маънавият масалаларига эътибори

Инсон маънавий дунёси - нозик соҳа. Ундаги вазиятни осонликча, муайян фармон ёки қарор қабул қилиш билан тузатиб бўлмайди. Уни ўнглаш учун йиллар давомида мунтазам ва сабр-тоқат билан мафкуравий, тарбиявий, маърифий иш олиб бориш, амалий чора-тадбирлар, ҳаётий ўзгаришлар жорий этиш тақозо қилинади.

Миллий маънавият миллатнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини қамрайди, уларни яхлит тизимда тутиб туради. Ўтмиш аجدодларимиз мероси бугунги жаҳон даражаси билан уйғунлаштирилса, мамлакатимиздаги воқе аҳволга татбиқ этилса, ундан келажак куртаклари униб чиқади, келажак сиймоси шаклланади.

Шу сабабли ҳам И.А.Каримов Ўзбекистон Президенти лавозимига сайланган дастлабки кунлардан бери халқ маънавиятини юксалтиришга биринчи даражали эътибор қаратиб келмоқда.

Миллий мустақиллигимизнинг иккинчи йилида Президент “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” рисоласини эълон қилди. Ушбу китобнинг алоҳида боби “Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари” деб номланди ва унда илк бор халқ маънавиятини ривожлантириш масалалари батафсил таҳлил этилди.⁷

1995 йил феврал ойида Ўзбекистон республикаси биринчи чакириқ Олий мажлисининг биринчи йиғилишида Президент И.А.Каримов “Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари” мавзуида катта маъруза қилиб, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий ривожига оид муҳим масалалар билан бир қаторда миллатнинг маънавий тақомили йўналишида ҳам янгича ёндошувлар, долзарб муаммоларнинг пухта ўйланган ечимларини халқ намояндалари муҳокамасига ҳавола этди. Унда, аввало, 130 йиллик мустамлака асоратидан қутулиб, қайта қад ростлаган мустақил давлатчилигимизнинг бетакрор қиёфаси очиб берилди. Унинг халқимиз, миллатимиз “*тарихий ва маънавий тараққиётининг*” самараси, “*ўзига хос, ўзига мос маданияти ривожининг*” натижаси эканлиги қайд этилди⁸. “Социализм” ғояларининг халқимиз ҳаётига четдан зўравонлик билан жорий этилгани, улар халқимизни манқуртлаштириш учун хизмат қилгани очиқ айтилди. Президент маърузанинг “*Юксак маънавият - келажак пойдевори*”⁹ деб номланган

⁷ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с. 76-85.

⁸ Каримов И.А. Асарлар. 3-жилд, с. 6.

⁹ Ўша китоб, с. 33-42.

фаслида мустақилликнинг дастлабки тўрт йилида бу соҳада эришган ютуқларни тилга олиш баробарида келажак йўналишларни ҳам батафсил таҳлил этиб берди. *“Эндиги асосий вазифа,-деб фикрини изҳор этди юртбошимиз,-кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончининг орта боришидир”*¹⁰. Бунинг учун ҳар биримиз *“босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб”, “буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига татбиқ этмоғимиз керак”*¹¹.

Умуман қайд этиш жоизки, Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг деярли ҳар бир нутқида маънавият масаласига эътибор қаратилади, ҳар бир асарида маънавият масалаларига оид муҳим фикрлар, янгича ғоялар олға сурилган.

2008 йили “Маънавият” нашриётидан Ўзбекистон Президентининг Ислом Каримовнинг **“Юксак маънавият – енгилмас куч”** номли маънавият масалаларига бағишланган алоҳида рисоласи босилиб чиқди. Китоб 4 бобдан иборат бўлиб, *“Маънавият – инсоннинг улғайиши ва куч-қудрат манбаидир”* деб номланган биринчи бобида **“маънавият”** тушунчаси, маънавиятли ва маънавиятсиз инсонлар, маънавиятни шакллантирувчи мезонлар маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги каби масалалар кенг омма учун тушунарли тилда батафсил баён қилинган¹². Китобнинг иккинчи боби *“Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш”* деб аталган ва унда аввало миллий ғоянинг маънавий ҳаётдаги ўрни, мустақиллик даври жамиятимиздаги миллий-маънавий тикланиш ва юксалиш жараёни, тилимиз ва динимиз, миллий ва диний байрамларимиз мавқеининг қайта тикланиши, ислохотларнинг маънавий аҳамияти ҳақида сўз боради¹³. Учинчи бобга *“Маънавиятга таҳдид – ўзимиз ва келажакимизга таҳдид”* деб ном қўйилган бўлиб, унда маънавият ва маънавий тарбия масалалари бугунги кунда жаҳонда кечаётган глобаллашув жараёнлари шароитида нақадар долзарблашгани ва энди бу масалалар фақат миллий ҳудудда чегараланиб қолмай умумбашарий муаммога айланаётгани таҳлил этилади¹⁴. Дунёдаги энг буюк жасорат маънавий жасоратдир, деб хулоса қилади И.Каримов *“Ватанимиз тараққиётининг мустаҳкам пойдевори”* деб номланаган охириги бобда¹⁵. Президентнинг чуқур ишончига кўра маънавий тарбиянинг ибтидоси ҳар бир инсон қалбига кулоқ тутиш ва кўнглига йўл топишдан бошланади ва

¹⁰ Ўша китоб, с. 34.

¹¹ Ўша китоб, с. 7.

¹² Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.18-70.

¹³ Шу китоб, с. 71-109.

¹⁴ Шу китоб, с. 110-127.

¹⁵ Шу китоб, с. 159.

бу соҳада зиёлиларимизнинг ўрни ва масъулияти ўта муҳимдир.

Албатта, Ўзбекистон Президентининг Ислом Каримовнинг ушбу рисоласи¹⁶ ва маънавиятга доир бошқа фикр ва мулоҳазалари алоҳида йирик жиддий тадқиқот мавзусидир. Аммо мазкур тадқиқот якунларини кутмай туриб ҳам, И. А. Каримов асарларини шу йўналишда эътибор билан ўрганиб чиққан одам Президент қарашлари миллий маънавият назариясини шакллантириш йўлида ўқ томирларни аниқ ва муайян кўрсатиб берганлигига амин бўлади. Шундан келиб чиқиб, ушбу китобдаги мавзуларни бугунги кун нуктаи назаридан ёритиш жараёнида назарий замин сифатида асосан Президент И. А. Каримов асарларида билдирилган фикр ва хулосаларга таянилди. Миллий ғоя - миллатнинг етакчи мақсади, *“халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ”*.¹⁷ Бу мақсаднинг аниқ ифодасини Президент И.А.Каримов 2000 йил 8 июндаги “Фидокор” газетаси мухбири билан суҳбатида шундай баён қилади:

“Мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланиш ва тараққиёт сиёсатининг стратегик мақсади – ҳукуқий демократик давлат ва бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборат.

Юртимизда истиқомат қилувчи барча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъи назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги кафолатланадиган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш. Ва шу асосда Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида, муносиб ўрин эгаллашига эришиш”.¹⁸ Бунинг учун сиёсат соҳасида, иқтисодий ва маънавий йўналишларда нималар қилиш лозим эканлиги тўғрисида ҳам ўша суҳбатда батафсил жавоблар берилган.

2008 йили нашр этилган **“Юксак маънавият – енгилмас куч”** номли асарининг *“Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш”* деб аталган иккинчи бобида Президент Ислом Каримов миллий ғоянинг янада мукаммал таърифини беради:

“Миллий ғоя деганда, аجدодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадларини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчанинг мазмун-моҳиятини ифода қилган бўламыз.”¹⁹

Дарҳақиқат, миллий ғоя 130 йиллик асоратдан қутулиб, мустақилликнинг ойдин йўлига чиқиб олган, ҳаётида эркинлик сари туб ўзгаришларни дадил

¹⁶ “Рисола” сўзини охирги пайтларда баъзан русча “брошюра” маъносида ишлатиш ҳоллари учрамоқдаки, бу буткул хато бўлиб, “рисола” деганда ўзбек тилида муайян мавзуга бағишланган алоҳида асар, илмий тадқиқот, яъни монография назарда тутилади. Унинг ҳажми турлича бўлиши мумкин, бу энди мавзунинг салмоғига боғлиқ.

¹⁷ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. Т.- «Ўзбекистон» - 1999, с. 89.

¹⁸ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. Т.- «Ўзбекистон» - 2000, с. 495-496.

¹⁹ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.71.

амалга ошираётган миллатнинг бош мақсади, интилиши. Уни Юртбошимиз истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ бир жумлада ёрқин ифодалаб берган эди: *“Мустақилликнинг олий мақсади – ўзбек халқининг иззатини жойига қўйиш”*²⁰ Бу - ўз иззати ва қадрини билган миллат ўзини ҳам ҳўрлатиб қўймайди, ўзгаларнинг ҳам ҳурматини жойига қўяди, дегани. Ўзбек доим жаҳон саҳнасида ўзининг салмоқли мавқеига эга бўлиб келган халқ. Жаҳон тарихини холис варақлаган одам бунга амин бўлади. Айни шу сабабдан элимиз бағрикенглиги билан машҳур. Аму ва Сир оралиғида доимо турли элат, турли эътиқод вакиллари иноқ-иттифоқ яшаб келишган. Агар урушган бўлса, сулолалар урушган, ака-укалар тахт талашган, халқлар ёки миллатлар эмас. Аждодларимиз қўшни халқлар маданиятига, турмуш тарзига эътибор билан қараган, ўзларидан мерос қолдирган ўлмас маънавий обидаларни турли тилларда яратишган. *“Ўз кучига шионган халқнинг бағри кенг бўлади”*, дейди Президент.²¹

Миллий мафкура миллатнинг фикр майдони, унинг асрий орзулари, келажак режаларининг муназзам бир ифодасидир. Маънавиятимиз анъаналаридан келиб чиқиб, тушуниб етишимиз лозимки, биз ишлатадиган “мафкура” сўзи совет даври тарғиботчиларининг тилидан тушмай келган “идеология” тушунчасининг айний таржимаси эмас. Мафкура - фикр майдони, уни хоҳ тор қолип қилиб олинг, хоҳ жаҳон цивилизацияси ва миллий маънавиятимиз қадриятларини уйғунлаштирувчи кенг тафаккур олами сифатида ёндошинг. Албатта, ҳар бир ижтимоий тоифанинг, сиёсий ҳаракатнинг, гуруҳнинг ўз мафкураси бўлиши мумкин. Бу табиий ҳолат. Аммо миллат мафкураси унинг таркибига кирувчи барча тоифалар ва гуруҳларнинг мақсад йўналиши, тафаккуридаги энг умумий томонларни бирлаштиради. Унинг аҳамияти ҳам шунда. Элни Ватан манфаати бирлаштиради, деган қутлуғ ибора бор. Миллий истиқлол мафкураси бизга эл-юртимиз, Ватанимиз олдидаги фуқаролик бурчимизни теран англаб етишимизга ёрдам беради, ёш авлоднинг ҳар бир вакилини ҳақиқий миллат фарзанди бўлиб улғайишига кўмаклашади. Миллий истиқлол мафкураси қонун моддаси кучи билан эмас, маънавий камолот орқали эришиладиган ҳидоят йўлидир.

Мустақилликнинг иккинчи йилида асосий қонунимиз қабул қилинди. Унинг иккинчи боби 12-моддасида *“Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас,”* деб ёзиб қўйилган.²² Етмиш йил тоталитаризм жабрини тортган халқимиз бу қонуннинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини яхши тушунади. *“Узоқ ва яқин тарихдан яхши маълумки,- деб таъкид этади Президент,- бирон мамлакатда, бирон давлатда яккаю ягона зоя ёки мафкура ҳукмронлик қилар экан, бу жамият, бу давлат, албатта*

²⁰ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с.107.

²¹ Ўша китоб, с. 107.

²² Ўзбекистон Конституцияси, Т.- «Ўзбекистон» - 1992, с.11.

инқирозга юз тутади.”²³ Чунки ҳаёт доимо ўзгаришда, ривожланишда. Инсон тафаккури, унинг интилишлари, олдига қўйган мақсадлари ҳам доимо ўзгариб, такомиллашиб боради. Шу сабабли унга ҳарқандай ғоявий, мафкуравий тазйиқ ўтказишга уриниш акс таъсир кўрсатиши, нохуш оқибатларга олиб келиши табиий. Қолаверса, жамиятнинг ривожланиш жараёни ҳам ундаги етакчи тамойилларнинг вақти-вақти билан янгиланиб, ўзгача маъно, ўзгача таркиблар ҳосил қилиб туришини тақозо қилади. Ундаги ижтимоий тоифаларнинг мавқеи ва аҳамияти ҳам турли даврларда турли ҳолатда бўлади. Шунга мувофиқ сиёсий кучлар нисбати ҳам муайян ўзгаришларга учраши мумкин. Шундай экан, ҳеч қайси мафкура, жумладан, хатто миллий мафкура ҳам ҳаётий эҳтиёжлардан узоқлашиб, қотиб қолган ақида ҳолига тушмаслиги учун “давлат мафкураси мақомига кўтарилмаслиги, айланмаслиги керак”²⁴.

“Миллий истиқлол мафкураси халқимизга хос бўлган энг муқаддас туйғу ва тушунчаларнинг мужассам ифодаси бўлиши керак”,²⁵ - дейди Президент. Миллий мафкурани ўзлаштириш, бир томондан, тафаккуримизнинг миллий маънавиятимиз илдизларидан мунтазам озикланиб, қувват олиб туриши билан боғлиқ. Иккинчи томондан, жаҳон маданияти самараларидан баҳраманд бўлмаган, замон руҳини ҳис қилмаган одам ҳеч қачон миллий мафкуранинг моҳиятини яхши англаб ета олмайди. Чунки одам ўз қудратини тўғри белгилаши учун майдонга чиқиб, мардлар билан куч синаши керак. Шу икки жиҳатнинг уйғунлигига эришиш миллий мафкурани ҳар бир инсон руҳида воқеан шакллантириш бўлади. Асли миллий мафкура йўқ жойдан сунъий ҳосил қилинмайди, аллақандай кабинетларда ўтириб тўқиб чиқарилмайди. Бу ҳақиқатни Президент Ўзбекистон республикаси Фанлар Академияси умумий йиғилишида 1994 йил ёзида сўзлаган нутқидаёқ батафсил тушунтириб берган эди. Унда исломий қадриятлар, маънавий мерос, хусусан, Шарқ фалсафасини теран ўрганиш ҳақида сўзлаб, Юртбошимиз яқин ўтмишдаги қарамлик мафкурасидан халос бўлиш учун “*ўзимизнинг асрлар синовидан ўтган, улуг аجدодларимиз бизга қолдирган миллий мафкура ва тафаккуримизни тиклаш, уни замонавий умумбашарий руҳ билан бойитиш вазифамиз*” эканлигини таъкидлаган эди.²⁶ Кейинчалик 2000 йил 6 апрелда Оқсарой қароргоҳидаги суҳбат асносида бу ҳақда мукаммал таъриф шаклланди. Президент унда юқоридаги фикрни батафсил ифодалаб айтдики, “*миллий мафкурамиз халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига, бир сўз билан айтганда, ўз миллий қадриятларимиз, халқимизнинг дунёқараиш ва тафаккурига асосланиб, шу билан бирга, замонавий, умумбашарий, умуминсоний ютуқлардан озикланган, уларни ўзига қамраб олган ҳолда, юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати, унинг фаровонлиги йўлида хизмат*

²³ Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд, с. 467.

²⁴ Ўша китоб, с. 467.

²⁵ Ўша китоб, с. 502.

²⁶ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996, с. 260.

қилмоғи даркор.”²⁷

Миллий мафкуранинг маънавиятга нисбати қандай? Бу нисбатни тўғри аниқлаш учун яна бир нарсани эътиборга олиш лозим бўлади. Мустақиллигимизнинг уч асосий жиҳати мавжуд. Сиёсий мустақиллик, иқтисодий мустақиллик, маънавий мустақиллик. Буларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Аммо ҳар бирининг ўзига хос масалалари ҳам бор. Биз уларни кейинроқ яна батафсил кўздан кечирамиз. Ҳозирча таъкидлаш ўринлики, сиёсат, иқтисод ва маънавият соҳаларида бизнинг бугунгача эришган ютуқларимиз даражаси баробар эмас. Ундан ташқари ҳар бир соҳанинг моҳиятидан келиб чиқсак, миллийлик унсурининг салмоғида ҳам фарқ бор. Демак, дунё халқлари тажрибасидан биз ўрганишимиз, балки бевосита ўзлаштиришимиз керак бўлган нарсалар турли йўналишда турлича миқёсда бўлиши табиийдир. Шундай экан, миллий мафкурамиз тизимини фақат ёки асосан маънавий меросимизда мавжуд қадриятларга боғлаб қўйиш воқелик талабларига тўлиқ жавоб бериши қийин. Чунки мафкурамиз, яъни келажак режаларимизни белгиловчи ва аниқлаштирувчи мақсад йўналишларимиз тизимида юқорида санаб ўтилган ҳар уч йўналиш: сиёсат, иқтисод ва маънавият соҳасига оид муаммолар барчаси ўзаро уйғунликда камраб олинади. Маънавият шулар ичида фақат бир йўналишдир. Албатта, жуда муҳим йўналиш, асли маънавият масалаларини ечмай туриб, на иқтисодий, на сиёсий вазифаларимизни тугал ҳал қилиб бўлмайди; аммо барибир уч йўналишнинг бири, холос. Иқтисод ёки сиёсат соҳаларидаги долзарб юмушларни ҳам ҳеч қачон, халқ маънавиятини талаб даражасида юксалтириб олиб кейин амалга оширамиз, деб орқага ташлаб бўлмайди. Бу соҳалар бир-бири билан олдин-кейин эмас, бир пайтнинг ўзида, тенг ривожлантирилиб бориладиган соҳалардир.

II. Боб. Маънавиятнинг яхлит соҳа сифатида тан олинishi ва бош маънавий қадриятларимиз.

2.1. Мустақиллик даврида аجدодларимиз маънавий меросига муносабатнинг тубдан янгиланиши

Маълумки, собиқ шўролар истибдоди даврида турли ижтимоий тоифаларни бир-бирига зид қўйиб, синфлар аро кураш ғоясини ҳаёт маъноси деб эълон қилган “доҳийлар”нинг содиқ шогирд ва издошлари нафақат тирик “душманлар” билан курашдилар, балки миллатларнинг ўтмиш маънавий мероси билан ҳам тинимсиз “жанг” қилдилар. “Дин - афюн”, диний илм

²⁷ Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд, с. 466.

пешволари, тасаввуф уламолари “ашаддий реакционер”, барча ўтмишдаги хукмдорлар - конхўр, босқинчи (фақат айрим рус подшоҳлари бундан истисно этилди), ўтмиш алломалар - дунёқараши чекланган, шоирлар - маддоҳ ва ҳоказо даъволар қилинди. Бундай қора тамғалар қарамлик асоратига тушган барча халқларнинг бой маънавий меросига босиб чиқилди. Ҳатто уйдан эски араб ёзувида китоб топилган одамлар давлатга қарши жиноятда айбланган даврлар бўлди. Большевизм мафкурасининг итоаткор кулларига айлантирилган “совет интеллегенцияси”га тирик ва ўлик “дохийлар”ни мадҳ этиш, “коммунизмнинг биринчи босқинчи” деб эълон қилинган большевистик диктатура тузумининг жаҳон тарихидаги барча макон ва замонлардан “афзаллиги”ни ҳар қандай усул билан исботлаб ва далиллаб бериш асосий вазифа қилиб белгиланган эди. Ушбу вазифадан заррача чекиниш халққа ва “нурли келажак”га хиёнат деб баҳоланарди.

Мустақиллик туфайли бизнинг маънавий қадриятларимиз, ўтмиш аجدодларимиз қолдирган мерос, ўзининг бутун мукамаллигида, қайчиланмасдан, “прогрессив-реакцион” аталмиш зўраки қолипларга тикиштирилмасдан тиклана бошлади. Қуръони карим, ҳадиси шарифлар биринчи марта ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилди, Носириддин Рабғузий, Аҳмад Яссавий, Убайдий, Муҳаммад Раҳимхон Фируз, Бурхониддин Марғиновий, Абу Мансур Мотуридий, Бехбудий, Фитрат, Чўлпон ва бошқа “совет даврида” ҳатто номларини эслаш ман қилинган алломаларимизнинг асарлари бирин-кетин нашр этилиб, чанқоқ китобхонлар қўлига етиб кела бошлади. Давлат тили ҳақидаги қонун қабул қилинди. Тасаввуф пирлари - Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳовуддин Нақшбанд юбилейлари миллатимизнинг руҳида покланиш туйғуларини уйғотди. Пойтахтимизнинг қоқ марказида соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг улуғвор мужассамаси ўрнатилиши ўзбек халқининг ҳар бир фарзанди руҳида ҳақли ифтихор ҳисларидан ўчмас ёғду пайдо қилди. XX аср бошларида миллатни маърифат, адолат, хуррият сари етаклаган жадид алломаларимиз халқ дилидан яна муносиб ўрин ола бошлади. “Босмачи” дея ёппа қораланган миллий озодлик ҳаракати иштирокчилари ўз қадрларига лойиқ баҳоландилар.

1991 йил Алишер Навоий йили деб эълон қилинди ва ўша йил тўкин кузнинг биринчи ойида ўзбек миллий маънавиятининг қуёшига бағишланадиган асосий тантана ва тадбирларни ўтказиш белгиланди. Шеърят мулкининг султони Мир Алишер Навоий таваллудларига бағишланган анжуманда Республикамиз раҳбари нутқ сўзлаб, ёш авлодни тарбиялашда буюк алломаимизнинг ўринлари жуда катта эканлигини яна бир бор эътироф этди. *“Мана, салкам бир йилдирки, Ўзбекистонимизда, Ўрта Осиёда барча Шарқ*

халқлари томонидан нишонланаётган Алишер Навоийнинг умр ва ижод тўйлари — қутлуғ маърака давом этмоқда. Бу тўй миллат байрамидир. Қадриятимизни яна бир бор улуглайдиган байрамдир. Бу тўй халқимиз, Ўзбекистонимиз ҳаётига алоҳида файз, тароват бахш этди. Алишер Навоий йили деб эълон қилинган 1991 йил юртимиз, элимиз тарихида қутлут келди, унутилмас сана бўлиб қолди. Бу йил халқимизнинг асрий орзу-умидлари амалга оширилди. Ўзбекистонимиз давлат мустақиллигини эълон қилди ва ўз тақдирини энди ўзи ҳал қиладиган бўлиб қолди”.

1994 йил баҳорида “Маънавият ва маърифат” республика жамоатчилик марказини тузиш ҳақида Президентнинг Фармони чиқди. 1996 йил сентябрда ушбу марказ фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида яна алоҳида Фармон бўлди ва унинг асосида Вазирлар Маҳкамаси махсус қарор қабул қилди. 1999 йилга келиб, Республика Маънавият ва маърифат кенгаши ташкил этилди.

1997 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида Президент И.А.Каримов “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” деган мавзуда нутқ сўзлаб, мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини тубдан ўзгартириш, уни янги замон талаблари даражасига кўтариш, шу билан ўсиб келаётган авлоднинг келажак ҳаётига мустаҳкам пойдевор яратиш масаласини баён қилиб берди.

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов ушбу нутқида ва кейинги маърузаларида ёш авлод тарбиясининг пухта ўйланган ва мукамал тизимини муҳокамага қўйди. Ушбу режанинг амалга жорий қилиниши, айниқса, 11 йиллик умумий мажбурий таълим ўрнига 9 йиллик умумий ўрта таълим ва 3 йиллик коллеж-лицей таълимининг йўлга қўйилиши балоғат ёшига етиб энди мустақил ҳаётга кириб келаётган йигит-қизларни бугунги кунимиз учун зарур бўлган муайян касб-хунарни эгаллаб, келажакка қараб дадил қадам ташлашлари учун реал имконият яратиб берди.

1997 йил 27 август куни қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”га биноан таълим турлари: мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими, олий таълим, олий ўқув юртидан кейинги таълим, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш, мактабдан ташқари таълим шаклида белгиланди. Олий таълим 2 босқичда: бакалаврият (4 йил) ва магистратура (2 йил) сифатида белгиландики, натижада олий тоифали мутахассисларнинг ҳам ижтимоий-иқтисодий талаблардан келиб чиқадиган даражаланиши вужудга келди.

Мустақиллик йилларида ўтган улуғ шоир ва адибларимизнинг юбилейларини ўтказиш ҳам қутлуғ анъанага айланиб борди. 1993 йили атоқли шоир Ғафур

Ғуломнинг 90 йиллиги ва шоҳ-шоир ва улуғ адиб Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг 510 йиллиги тантаналари ўтказилди ва Андижонда “Боғи Бобур” барпо қилинди. 1994 йилда Шўролар замонида фақат ҳукмдор бўлгани туфайли номи қораланган маърифатпарвар шоҳ ва истеъдодли шоир Муҳаммад Раҳимхон Ферузнинг 150 йиллик юбилеи нишонланди. 1997 йили ноябрда Абдулҳамид Чўлпоннинг 100 йиллиги, 1999 йили буюк тасаввуф шоири Паҳлавон Маҳмуднинг 750 йиллиги ва улуғ шоир ва таржимон Огаҳийнинг 190 йиллиги кенг кўламда байрам қилинди. 2003 йили Ғафур Ғуломнинг 100 йиллиги муносабати билан шаҳар марказидаги шинам маданият ва истироҳат боғи унинг номига қўйилди ва шу боғда унга улуғвор ҳайкал ўрнатилди. Бугунги кунда биргина Тошкент шаҳрининг ўзида Бобур номида, Мирзо Улуғбек номида, Абдулла Қодирий номида, болалар шоири Зафар Диев номида боғлар барпо этилган.

Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг ҳолис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутди. Тарих миллатнинг ҳақиқий тарбиячисидир. Буюк аجدодларимизнинг ишлари ва жасоратлари тарихий хотирамизни жонлантириб, янги фуқаролик онгини шакллантирмоғи зарур.

Бизнинг ўтмиш маданиятимиз бутун инсониятни ўзига ром этиб келаётган марказ бўлиб келаётганлиги тасодифий эмас. Самарқанд, Бухоро, Хива фақат олимлар ва санъат ихлосмандлари учунгина эмас, балки тарих ва тарихий кадриятлар билан қизиқувчи барча кишилар учун зиёратгоҳга айланган. Мустақиллик даврида ўзбек олимларининг куч-ғайратлари билан тарихимизнинг кўпдан-кўп ғоят муҳим саҳифалари, энг аввало, темурийлар даври, XIX аср охири - XX аср бошлари тарихи янгидан кашф этилди.

Миллий туйғу инсон учун табиийдир, чунки у ота-оналардан мерос қилиб олинган ва бола ўз ота-онасига, бутун дунёга айтган биринчи сўзида ифодаланади. Ўз халқига, унинг анъаналарига, тили ва маданиятига муҳаббат ва ҳурматни тарбияламасдан туриб, ҳақиқий инсонни тарбиялаш мумкин эмас. Ватанпарварлик, фуқаролар яқдиллиги — ёш ва мустақил Ўзбекистон давлати барпо этилаётган негиздир. Айни шу нарса жамиятни қайта ўзгартириш йўлидаги қийинчиликларни енгиб ўтишга, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликка эришишда ёрдам беради.

*“Биз, - дейди Президент, - иқтисодий ўнгланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланишни маънавий ўнгланиш, маънавий покланиш, маънавий юксалиш ҳаракатлари билан тамомла уйғун бўлишини истаймиз”*²⁸. Чунки халқ маънавияти ўнглолмагунча, на ижтимоий-сиёсий

²⁸ Каримов И.А. Асарлар. 3-жилд, с. 35.

жараёнларда, на иқтисодий соҳада жиддий янгилашлар қувватга кириши кийин. Маънавият жуда мураккаб, серқирра, шу билан бирга халқ дилига ниҳоятда яқин, тушунарли ҳодиса. Уни, бир томондан, сохта «илмий» мураккаб таърифлар билан мавҳумлаштирмай, шу билан бир пайтда сийқа, одми «тарғибот»га айлантирмай, халқ онгига тиниқ етказмоқ, ёш авлод руҳига эш қилмоқ лозим. Бунда қандай меъёрларга риоя этиш зарурлигини 1992 йилдаёқ Ўзбекистон Президенти аниқ тавсифлаб берган эди:

“Умуминсоний қадриятларга содиқлик;

Халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

Инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;

*Ватанпарварлик”*²⁹. Мустақиллик маънавиятининг асосини ташкил этувчи бу тўрт негиз ўзаро чуқур ички уйғунликка эга. Шу билан бирга бугунги кун учун долзарблиги жиҳатидан алоҳида инсон шахсининг ўз ички имкониятларини эркин намоён қилиши масаласи биринчи ўринга чиқиб турипти. *“Эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир”*³⁰, деб таъкидлади И.А.Каримов 1999 йили 14 апрелдаги маърузасида. Давлатимиз ва Президентимизнинг миллий маънавиятимизни ривожлантиришга эътибори, аслида ва биринчи навбатда, ҳар бир инсоннинг ҳақиқий эркинлигини таъминлашга бўлган асосли эътиборини кўрсатади. Чунки ўзлигини англамаган одам, унга қанча имкон ва шароит яратиб берманг, воқеан ҳур ва озод бўла олмайди. Аммо ўзлигини англаш дегани, ўзининг Ватанга, миллатга, башариятга, Борлиқ ҳақиқатига нисбатини тўғри белгилай билиш дегани, бунга эришиш осонлик билан бўлмайди. **“Маънавият асослари”** фани айни шу йўналишда билим беришга қаратилган. Президентнинг миллий маънавиятимизни ривожлантириш ва ёш авлод маънавий тарбиясига эътибори кейинги йилларда янада кучайди. Унинг 2008 йили “Маънавият” нашриётида чоп этилган **“Юксак маънавият – енгилмас куч”** номли алоҳида асари бунга яна бир ёрқин далилдир. 4 боб, 174 саҳифали бу китобда “маънавият” тушунчасига оид Президентнинг олдин билдирган мулоҳазалари ва таърифлари чуқурлаштирилган ва мукаммаллаштириб бир тизимга келтирилган, маънавиятни шакллантирувчи мезонлар, маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги каби масалалар кенг омма учун тушунарли шаклда батафсил баён қилинган, юксак маънавиятли инсонларнинг ҳаётга муносабатлари ва уларнинг маънавияти саёз, ҳаётга енгил-елпи қаровчи кишилардан фарқи очиб кўрсатилган. Президент ўз асарида миллий ғоя ва маънавият нисбати, мустақиллик даври жамиятимиздаги миллий-маънавий тикланиш ва юксалиш жараёни, ислохотларнинг маънавий аҳамияти ҳақидагина эмас, балки бугунги кунда жаҳонда кечаётган глобаллашув жараёнлари шароитида маънавий тарбия масалалари нақадар долзарблагани ва энди бу масалалар фақат миллий ҳудудда чегараланиб қолмай умумбашарий муаммога айланаётганига жиддий эътибор қаратади.

²⁹ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с. 76.

³⁰ Каримов И.А. Асарлар. 7-жилд, с. 381.

Президентнинг чуқур ишончига кўра, бугун биз маънавий тарбия масаласида асло бепарво ва лоқайд бўлишга ҳаққимиз йўқ³¹, ижтимоий фанлар соҳасида фаолият олиб бораётган зиё ва илм аҳли бу соҳада жиддий иш олиб бориши ва жаҳон миқёсида авж олиб бораётган маънавий ва ахлоқий жаҳолатга қарши аجدодларимиз бизга мерос қолдирган миллий маънавиятимизнинг қудратли кучидан барча маърифий воситаларни ишга солиб унумли фойдаланишлари керак³². Дунёдаги энг буюк жасорат маънавий жасоратдир, деб хулоса қилади Ислом Каримов ва ёш авлоднинг маънавий тарбиясини Ватан тараққиётининг мустаҳкам пойдевори сифатида баҳолайди. Бу китоб мазмунини бир фасл доирасида баён қилиш имкони йўқ, шу сабабли ушбу қўлланма тўлиғича Президент асаридаги ғоялар асосига қурилди. Маълумки, ҳар бир миллат, ҳар бир халқ ўз ҳаёт тарзини, келажагини аجدодларининг тарихий тажрибаси асосига қуради, ҳеч бир халқ бегона қолиплар, бегона андозалар асосида эмин-эркин яшаб, тараққий эта олмайди. “Одамзод бировнинг бўйига қараб ўзига тўн бичмайди”,³³ дейди Юртбошимиз. Ҳар бир хонадоннинг ўз тартиб-қоидалари бўлганидек, ҳар бир юрт ҳаётини ташкил этишнинг ҳам ўз андоза-ўлчовлари, қонун-қоидалари бўлади. Улар ўша юртнинг табиий-жуғрофий шарт-шароити, тарихий тажрибаси, миллий феъл-атвори билан боғлиқ тарзда шаклланади.

Минг йиллар давомида ер юзидаги турли минтақаларда яшаган халқларнинг ўзаро сиёсий, маданий, ижтимоий алоқалари ҳозирдагидек яқин бўлган эмас. Асрлар мобайнида ер юзида турли маданий минтақалар шаклланган. Европа халқларининг умумминтақа маданияти, жануби-шарқий Осиё халқлари минтақа маданияти, Ҳиндистон яримороли ва унга қўшни ҳудудларда яратилган умумий маданият ва бошқа бир қатор минтақалар маданияти - буларнинг ҳар бири ўзгасидан фарқ қилувчи қатор диний эътиқод, фалсафий мактаблар, санъат ва адабиёт, урф-одат ва анъаналарнинг ўзига хос уйғун бир тизимларини вужудга келтирган-ки, аҳли башарнинг бундай бебаҳо мулкани, маънавий хазиналарини бефарқлик билан бир-бирига қориштириб юборишимиз мутлақо ижобий натижалар бермайди.

Ҳеч қачон бир инсон ҳақиқатнинг тагига етган эмас. Чунки Борлиқ ҳақиқати – чексиз. Уни англаб етиш учун, биринчидан, шу кунгача инсоният эришган барча ютуқларни ўзлаштириш лозим бўлади Аммо бутун инсоният яратиб қолдирган илмий меросни мукаммал ўзлаштириш бир киши учунгина эмас, хатто каттароқ илмий жамоалар учун ҳам оғирлик қилади. Иккинчидан, барча инсониятнинг етишган билимлари ҳам Борлиқ ҳақиқати олдида уммондан томчидек эмас. Шундай экан, воқеъ дунё ҳақидаги тасаввурларимизни қандай шакллантирганимиз мақсадга мувофиқроқ?

Умуминсоний қадриятлар³⁴ ҳар бир миллат маънавиятида ўзига хос ва махсус

³¹ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.4,15,116.

³² Шу китоб, с.129-165.

³³ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с.12.

³⁴ Барча халқлар учун ижобий аҳамият касб этувчи, инсониятнинг умумий манфаатларига мос келувчи моддий ва маданий ҳодисалар, мезонлар, жараёнлар, муносабатлар, предметлар умуминсоний қадриятлар ҳисобланади. Жумладан, инсон зотиға ҳурмат ва ижтимоий адолат, эркинлик ва озодлик, барқарорлик ва фаровонлик, эзгулик ва тараққиёт, тинчликсеварлик ва

тизим шаклида намоён бўлади. Чунки миллий маънавият тарихий ҳодиса, ўзбекнинг маънавий такомили немис ёки хитой халқи бошидан кечирган тарихий жараёнлардан буткул фарқ қилувчи сиёсий-маданий макон ва замонда юз берган. Ҳар бир халқ моҳиятан умуминсоний бўлган қадриятларни тамомила ўзига хос шаклу шамойилда ифода этишининг сирини шу ерда. Зоҳирбинлар айтиши шу ташқи фарқларга эътибор қаратиб ғавғо кўтардилар, аҳли диллар ботиний уйғунликни муҳим ҳисоблашади.

Турли миллатлар маънавиятининг ўзига хослиги камалакдаги турли ранглар товланишига монанд бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади, аммо инкор этмайди, бир сўз билан айтганда, маънавият элларни зидлаштирмайди. Умуминсоний қадриятларни бирор-бир алоҳида халқ яратмайди, бу қадриятларни ҳар бир халқ, ҳар бир элат ўз тарихий тажрибаси билан аста-секин шакллантириб боради ва ўзаро турлича муносабатлар жараёнида элатлар, миллатлар бир-бирини тушуниб, ўзаро маънавиятларидаги умумий жиҳатларни тадрижий англаб боради.

2.2. Маънавият ва миллат тарбияси ва бош маънавий қадриятларимиз.

Коммунистлар инқилобий йўл билан жамиятни ўзгартирмоқчи бўлдилар, улар ўйладиларки, агар ижтимоий тартиблар ўзгартирилса, инсон ҳам ўзгаради. Улар хусусий мулкни тақиқлаш йўли билан жамиятни (ижтимоий тартибларни) мукаммаллаштирмоқчи бўлдилар, бу ғояни зўрлик йўли билан (пролетар диктатураси воситасида) амалга оширмоққа қасд қилдилар, натижада миллионлаб инсонларнинг қони тўкилди, аммо оқибат пуч бўлиб чиқди. Нега? Чунки ўзгаларнинг ҳаётини зўрлик йўли билан ўзгартиришга уриниш зулмдир, зулм эса ҳечқачон яхшиликка олиб келмайди. Агар инсониятнинг яхшилик томон ўзгаришини хоҳласак, ҳар биримиз ўз руҳиятимизнинг Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлигига эришиш, яъни маънавий камолот йўлида уринмоғимиз лозим, зеро агар фақат ўз табиатимизни яхши томонга озгина ўзгартирсак, бировга зулм қилмаган ҳолда умумбашариятдан бир фардни бўлса ҳам биров яхшилик сари силжитган бўламиз. *“Маънавият асослари”* фани ҳар бир инсонга шу йўлда кўмаклашувни мақсад қилиб кўяди.

Аслида табиий ва аниқ фанлар, техника фанлари, иқтисод ва сиёсатга оид фанлар инсоннинг моддий ҳаётини тўғри йўлга қўйишни таъминлашга қаратилган бўлса, маънавиятга оид фанлар инсонга инсонийликнинг моҳиятини кўрсатиб бериши, ҳар бир фардни ҳаётда ўз

ёвузликка қарши кураш, атроф-муҳит тозаллиги ва табиатни асраш умуминсоний қадриятларнинг муҳим жиҳатларидандир.

йўлини қандай қилиб тўғри топишга, содда қилиб айтганда, одамни одамга ўхшаб яшашга ўргата билиши лозим, бўлмаса, бу фанларнинг нима кераги бор. Сиёсий фанлар инсонлар аро муомала қонуниятларини ўрганади, иқтисод фанлари инсониятнинг моддий таъминотига оид назарий масалалар билан шуғулланади, маънавиятга оид фанлар эса ҳар бир инсонга маънавий камолот йўллари кўрсатиб беришга қаратилиши керак. Аммо шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, ҳар бир шахс маънавий камолот йўлини ўзи мустақил босиб ўтади. Маънавиятга оид фанлар берадиган маълумотлар жуда муҳим, аммо улар ҳайдовчига маъноси ўргатиладиган махсус йўл белгиларига ўхшайди. Уларни қандай ўзлаштириш ва йўл юрганда уларга қандай риоя қилиш энди ҳайдовчининг қобиляти, ҳафсаласи ва виждонига боғлиқ бўлади. Маънавият ва миллат тарбияси хусусида гапирганда кечаги кунимиздан “мерос” қолган ва бугунги кунда ҳам ҳануз урчишдан тўхтамаётган бир хавфли иллат ҳақида эслаб ўтмасак бўлмас. Бу нарса бирнеча йил бурун матбуотда эълон қилинган мақолалардан бирида “осон ёлғон” деб номланган эди. Масалан, бир катта йиғинда бир маърузачи тамаки чекишнинг зарари ҳақида чуқур илмий далиллар келтириб “чиройли” нутқ ирод қилади. Маъруза тугагач, бир четга чиқиб ўзи сигаретани тутатиб яхшилаб “хуморини ёзади”. Ёки ичкиликнинг зарари ҳақида оғзи кўпириб ваъз ўқиган одам, бирпасдан кейин қарасангиз, чойхонада улфатлар билан пивоҳўрлик қилаётган бўлиб чиқади. Булар жуда содда мисоллар. Ҳаётимизда “осон ёлғон”нинг анча мураккаб турлари ҳам учрайдики, уларни дабдурустдан фарқлаб олишнинг ўзи бўлмайди. Шулардан бири таълим ва тарбия нисбатини тўғри белгилаш, дейиш мумкин. Бу масала ўз вақтида матбуотда ҳам кўтарилган. Масалан, Президентимиз зиё аҳлига мурожаат қилиб, миллий маънавий меросимизни жиддий ўрганиш ва уни ёшлар онгига сингдириш масаласини кўяди. Дарҳол матбуотда бу масалага қатор олимлар ўз ижобий муносабатларини билдириб мақолалар билан чиқадилар. Барча мақолаларда қўйилган масаланинг долзарблиги ва ёшлар тарбиясидаги аҳамияти ҳақида кўтаринки руҳда мулоҳазалар билдирилади, бир-биримизни ва ёш авлодни маънавий меросимизни жиддий ўрганишга даъват қиламиз. Бир пайт қарасак, аксарият олимларимизнинг ғайрати шу билан тамом бўлади, фақат 4-5 шарқшунос олимлардан бошқа ҳечким бундан нарига ўтмайди, жуда ўтганда ҳам буюк аждодларимиз маънавий мероси хусусида шўролар замонида ўша давр мафкураси руҳида талқин қилинган бир неча тадқиқотлар ёки оммабоп рисоаларни ишга жалб қилиш билан чекланади. Сабаби оддий. Кўп асарлар ўз даврида араб ёки форс тилида яратилган, бу тиллардаги қўлёзмаларни шарқшуносларнинг ҳам барчаси равон ўқиб тушунишга қийналади, қолаверса, ҳатто Алишер

Навоийнинг туркийда битилган дostonлари асл мазмунини тушуниб этиш учун ҳам яна Қуръони карим ва Ҳадиси шарифлар, Форобий ва Мотуридий, Яссавий ва Нақшбанд, Ғаззолий ва Ибн ал-Арабий, Санойй ва Аттор, Низомий ва Амир Хусрав асарлари мазмунидан хабардор бўлишимиз керак. Бунча ташвишни елкага олгандан кўра, маънавий меросимизни жиддий ўрганиш зарурлиги ҳақидаги Президент даъватларини қўллаб-қўлтиқлаймиз, деб газетада чиқиш қилган анча осон. Аммо бу билан асл мақсад амалга ошмаслиги кундай равшан. Бу ҳам майли. Баъзи “файласуфларимиз” мустақиллик даврида нашр этилган китобларида аввал марксизм асосчиларини яхшилаб “пўстагини” қоқиб, кейин айна ўшаларнинг издошлари ва тарғиботчилари ўз даврида “яратган” асарларидаги ғоя ва концепцияларни ўзбек тилига “чиройли” қилиб ағдариб, худди янги гап айтаётгандек, бемалол бугунги ёш авлодга тақдим қила ётганларига нима дейиш керак? Мана бу “осон ёлғонлар” энди ҳалиги кашанда маърузачи ёки серульфат ваъзхоннинг ёлғонига қараганда анчагина хавфлироқ ёлғонлардир. Бундай иллатлардан қутулишнинг бирдан-бир йўли ошкоралик ва ўзаро талабчанлик. Инсон аввало ўз қадрини билиши керак. Қолаверса, ростмана олим одам ҳақиқий илмни қаттиқ кадрлаши керак, бунинг учун эса уни ҳар қанақа сохталиклардан изчиллик билан ҳимоя қила билиши лозим. Фалсафа фақат билимга, мантиқий тафаккурга таянади. Маънавият билим ва мантиқни инкор этмайди, аммо илм ва ибрат, меҳр ва масъулият уйғунлигини талаб этади. Миллий маънавиятимизда ибрат маърифати биринчи ўринда туради, кимки ўз илмига ўзи амал қилмаса, у фосиқ ҳисобланади, бундай одамнинг халқ олдида обрўси бўлмайди. Шу сабабли миллий маънавиятимиз анъаналарига кўра ўз фаолиятида илм ва ибрат, меҳр ва масъулият уйғунлигини таъминлай олган инсонгина ҳақиқий зиё эгаси ҳисобланади. Унга ҳамма ҳавас билан қарайди, эҳтиром билан муносабатда бўлади. Унинг ҳар бир мулоҳазаси кўпчилик томонидан жиддий қабул қилинади, ҳар бир гапи салмоқли бўлади. Маънавият - инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг куч-қудрати бўлиши учун, инсонга ботиний қувват бағишлашга қодир манбага айланиши учун Инсон руҳи Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик ҳосил қилиши, яъни боқий моҳият билан туташуви керак бўлади. Лекин шу уйғунлик қандай шаклланади, унинг муайян поғоналари, идрок этиш даражалари ҳақида сўз юритиш мумкинми? Биз ислом минтақа маданияти доирасида миллий маънавиятимизнинг такомил босқичларидан келиб чиқиб, улар билан уйғун равишда Борлиқ ҳақиқатини англаш жараёни бўлмиш Маърифат йўллари ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилдик. Улардан – ибрат, илм, риёзат ва меҳрни алоҳида ажратиб кўрсатдик. Аммо булар Борлиқ ҳақиқатини англаш сари олиб борадиган йўллар, холос. Борлиқ

ҳақиқатини англаш даражалари, Инсон руҳининг Борлиқ ҳақиқати билан тобора уйғунлашувига элтувчи поғоналар эмас. Борлиқ ҳақиқати чексиз, инсон уни ҳеч қачон тугал англаб ета олмайди. Аммо инсониятнинг неча минг йиллик маънавий камолот таржибаси беҳуда кетган, деб тасаввур қилиш ҳам гумроҳлик бўлур эди. Минг йиллар давомида инсон Борлиқ ҳақиқатини англаш сари интилар экан, қандайдир натижаларни қўлга киритгани шубҳадан ҳолидир. Ана шу қўлга киритилган маънавий қадриятлар мажмуини муайян яхлит тизимлар поғонадорлиги сифатида тасаввур қилсак, Борлиқ ҳақиқатини англаш даражалари, Инсон руҳининг Борлиқ ҳақиқати билан тобора уйғунлашув босқичлари кўз олдимизда намоён бўлади. Албатта, бу тизим ҳам ҳар қандай инсон билимлари каби нисбийдир, кўпроқ ўзимизнинг миллий маънавиятимиз анъаналарига таяниб шакллантирилгандир. Балки бошқа миллат, бошқа минтақа вакиллариининг тасаввурлари бошқачароқдир. Ҳатто ўзимизнинг миллий анъаналаримизни ҳам ҳар ким ўзича тасаввур қилиши мумкин. Алишер Навоий ҳазратлари ёзганларидек, Ҳақиқат йўллари ҳадсиз-худудсиз.

Қандай бўлганда ҳам, миллий маънавиятимиз миллатнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини қамрайди, уларни яхлит тизимда тутиб туради. Ўтмиш аجدодларимиз меросида акс этган маънавий қадриятлар бугунги башарият эришган маънавий камолот даражаси билан уйғунлаштирилса, мамлакатимиздаги воқе аҳволга татбиқ этилса, ундан келажак куртаклари униб чиқади, келажак унсурлари шаклланади.

Олий маънавий қадриятлар - Ватан, Шахс, Миллат, Адолат, Ҳақиқат – Инсон руҳининг Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлашув босқичлари сифатида.Инглиз тилида *value*, рус тилида *ценность* аталадиган тушунчани ўзбек тилига қадрият деб ўгирамиз. Аслида русча *ценность* сўзининг асосида *цена* (ўзбекча “баҳо”) ўзаги ётади, яъни *ценность* “муайян баҳо ёки қийматга эга” дегани бўлади. Ўзбекчадаги қадрият атамаси асосида эса кадр тушунчаси яширинган, яъни инсонлар кўз ўнгиди муайян кадрга эга бўлган нарса ёки ҳодиса қадрият бўлади. Ҳозирги кунда “Қадриятлар фалсафаси” деган фан ҳам мавжуд. Унга кўра қадриятлар моддий ёки маънавий бўлиши мумкин. Бизнинг мақсадимиз умуман барча моддий ёки маънавий қадриятлар ҳақида мулоҳаза юритиш эмас, балки Президент асарларида баён этилган мулоҳазаларга таяниб, уларнинг аждодларимиз яратган бой мерос ва халқимиз тилида, дилида, мақол ва маталлари, урф-одат ва анъаналарида тирик сақланиб келаётган миллий маънавиятимизнинг бош тамойилларини теран акс эттиришларидан келиб чиқиб, Шахс ва миллат маънавий камолида етакчи ўрин тутадиган бош маънавий қадриятлар ҳақида тушунча беришдир.Биз инсон маънавий камолотнинг муайян даражаларини белгилаб олиш мақсадида беш улуғ маънавий

кадриятни ажратиб олдик. Булар - Ватан, Шахс, Миллат, Адолат, Ҳақиқат деб аталувчи маънавият майдонлари бўлиб, уларни Инсон руҳининг Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлашув босқичлари сифатида таърифлаш мумкин. Буларнинг ҳар бири “Мен ўзбекман” деганнинг тилида ва дилида собит бўлган Миллат маънавиятининг бош таянчлари, шу билан бир пайтда уларнинг ҳар бири алоҳида бир тизим, мураккаб ички мундарижали маънавий тимсол-тушунчалардир. Маънавият ҳақида баҳс юритилар экан, ўзак тушунча Шахс эканлиги шубҳасиз. Маънавият асли шахсдан ташқарида бўлмайди, чунки у инсон қалбида акс этган илоҳий нур, Олий ҳақиқат нури. Илоҳий оятга таянувчи бу мажозий таъриф миллий маънавиятимиз такомил босқичлари давомида шаклланган ва турлича тарзда қатор алломаларимиз меросида ўз ифодасини топган. Биз уни ҳозирги замон илмий тилига кўчириб, инсон руҳиятида акс этган Борлиқ ҳақиқати, янада аниқроғи Инсон руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик деб таърифлаган эдик.

Аммо шунга қарамай, тан олиш керакки, ҳар бир шахс муайян маконда туғилади ва ҳаёт кечиради. Унинг руҳияти ушбу маконда шаклланади, шу ўлка унга Ватан саналади, кўнгил дунёсида унга маънавий муносабат юзага келади. Дилида Ватан туйғуси шаклланмаган инсонни ҳали Шахс сифатида тасаввур этиш қийин. Демак, шахс маънавий камолоти аввалида ўз киндик қони тўкилган заминга меҳр, унинг руҳидаги Она-табиат билан уйғунлик ётади.

Маънавият муайян шахсдан ташқарида бўлмас экан, миллат маънавияти ҳам аслида ушбу миллатга алоқадор алоҳида шахслар маънавиятидан ташқари эмасдир. Маънавиятнинг бепоёнлиги алоҳида Шахс маънавиятининг беҳудудлиги билан боғлиқ. Инсон руҳияти чексиз жилоларга эга, Борлиқ ҳақиқати асли беҳудуд, демакки, ҳар бир шахс маънавияти икки қарра бепоён ва чексиздир. Миллат маънавияти ушбу миллатга қайсидир бир тарзда алоқадор шахслар маънавиятининг мажмуидир. Ана энди 3 қарра чексизлик ҳосил бўлди. Миллат маънавиятини ушбу миллатга алоқадор шахслар маънавий дунёси мажмуи ташкил этади, дедик. Аммо улар сони чексиз, чунки миллат маънавияти унинг бутун ўтмиши, бугуни ва келажagini қамраб олади. Ўз навбатида бугун кўз очиб дунёни кўриб турган барча инсон у ёки бу муайян миллат маънавиятидан ташқарида бўла олмайди. Масаланинг мураккаблиги шундаки, ҳеч бир инсон ўзи мансуб миллат маънавиятини ота-онадан қон билан, ирсий қабул қилиб олиши қафолатланмаган. Агар ўзбек тўлиғича рус маданияти муҳитида тарбияланса, унинг руҳида ўша миллат маънавияти шаклланади. Чунки ҳар бир шахс маънавияти ушбу инсон тарбия топган маънавий муҳит билан бевосита алоқадордир. Демак, шахс маънавий тўқислигининг иккинчи нишониси унинг ўз миллий маънавиятига алоқадорлиги, уни қай даражада руҳига сингитиб

олганлиги билан боғлиқ экан. Албатта, Ватанга меҳр энди миллий маънавиятнинг ҳам узвий қисми эканлиги ўз-ўзидан равшан.

Инсон Ватанни таниди, миллатни суйди. Бўлдимми? Ўз шахсий манфаатидан ўзгани тан олмайдиган, ҳис қилмайдиган одам - соф жаҳолат бандасидир. Аммо миллий худбинлик баъзан шахсий худбинликдан кўра хавфлироқ бўлиши мумкин. Бунга ҳам башарият тарихида истаганча фожеъ ҳодисалар гувоҳ. Айниқса, Янги тарихда. Ўзгани севишга ҳеч кимни мажбурлаб бўлмайди. Аммо инсон руҳида доимо Адолат туйғуси ҳукмрон бўлмоғи керак. Бу - айна маънавият. Буни аслида учинчи ўринга қўйиш ҳам дуруст эмасдир. Аммо адолат юзасидан қайд этиш керакки, дилида Ватан туйғуси бўлмаган, ўз миллатини суймаган инсон ўзгаларга нисбатан сидқидилдан адолатли бўлишига ҳам бовар қилмайди. Шу билан бирга инсон руҳида табиатга нисбатан, ўзгаларга нисбатан меҳр ва адолат туйғулари шаклланиши учун унинг моддийлиги, ундаги нафс, яъни ғафлат, шахват ва кибр доимо ҳалақит бериб туришини ҳам инобатга олиб, ҳаётга сергак боқиш лозим. Ушбу иллатлар ҳар бир инсон фитрати билан боғлиқ бўлгани туфайли, инсон моддий мавжудот сифатида тирик экан, улардан буткул кутулиш умиди хомхаёл, фақат уларни мувозанатловчи куч керак, айна шу куч - маънавиятдир. Маънавият - инсон руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик дедик, яъни инсон руҳи Борлиқ ҳақиқатини англаб етсагина, ўзига сингдирсагина, у билан уйғунлик ҳосил қила олади. Демак, энг олий поя - Ҳақиқат. У Борлиқнинг моҳиятидир. Борлиқ ҳақиқати ҳақидаги ҳар кимнинг, ҳар миллатнинг тасаввурлари турлича бўлиши табиий. Бир киши барчанинг кўнглини била олмайди. Аммо бизнинг суҳбатимиз миллий маънавиятга оид бўлгани важдан Борлиқ ҳақиқати ҳақидаги тасаввурларни ҳам ушбу ҳудудда қидирганимиз мантиқан ўринли деб ҳисобладик. Маърифат маънавий камолот йўли сифатида алоҳида шахс руҳига алоқадор жараён, миллат маънавиятида эса ушбу жараённи таъминловчи усуллар, восита ва имконлар ҳақида сўз юритиш мумкин. Ирода қудрати, ирфон ва риёзат, меҳр бевосита шахснинг фардий (индивидуал) тажрибасига кўпроқ алоқадор бўлгани сабабли, биз асосан илм йўлидан бориб мулоҳаза юритишимизга тўғри келади. Олдиндан айтиб қўйиш керакки, Ватан ёки Адолат туйғуси ҳақида ушбу китобда ёзилганларни ўқиб чиққан одам дарҳол Ватаннинг қадрига етадиган, ёки Адолатга хиёнат қилмайдиган бўлиб қолади деб тасаввур қилиш илм қудратига ошиқча бино қўйиш бўлур эди. Ҳар бир инсон Ватан, Миллат, Адолат тимсол-тушунчаларининг ўз руҳидаги пойдор маънавий қадриятларга айланиши учун ўзгалар ибратида синаши, бу йўлда риёзат чекиши, уларга нисбатан кўнглида меҳр уйғониши зарур. Бунга турли сабаблар, турли воситалар билан эришилади. Биз тузган матнлар эса фақат таълим воситаси холос.

Хулоса

Аждодларимиз меросида баён қилинишича, маънавият кўнгил кўзгусидан таралган нур, у инсон қалбида яширинган. Демак, “Маънавиятшунослик” фанининг асосий вазифаси ҳам руҳ тарбияси, кўнгил кўзгусига сайқал беришда ҳар бир шахсга кўмаклашувдир. “Маънавиятшунослик” фани инсоннинг Борлиқ ҳақиқати³⁵га нисбатини ўрганади. Бунинг учун маънавият муаллими, файласуфдан фарқли ўлароқ, ўз мулоҳазаларини соф мантикий мулоҳазалар тарзида эмас, балки маънавий меросга, бу соҳада аждодларимиз эришган бекиёс ютуқларга асосланган ҳолда олиб боради, яъни бу фан, маълум маънода, тарихий-назарий фандир. Унинг теранлиги ва кўлами аждодларимизнинг минг йиллар давомида тўплаган яхлит тарихий-маънавий тажрибаси билан белгиланади, шу билан бирга халқ донишмандлигининг турли суратларда зуҳур этиши ҳам ундаги назарий хулосаларнинг манбаи бўлиб хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан қараганда яна бир жиҳатни таъкидлаб ўтиш лозимки, жаҳон илмида маънавиятга оид масалалар махсус фан сифатида изчил ўрганилмаганлиги туфайли бугунги кунда маънавиятнинг умумбашарий муаммоларини кенг миқёсда ўрганиш учун тадқиқий асос етарли эмас. Шу сабабли бу соҳанинг назарий асосларини ишлаб чиқишда биз асосан ўз аждодларимиз яратган назарий меросга таянишга мажбурмиз. Қолаверса, ҳеч бир халқ ўзга халқлар маданияти, урф-одатлари, фалсафий тизимлари, мафкура ва дунёкараши асосида яшамайди, улардан кўр-кўрона кўчирма қилиб барака топмайди. *“Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади”*.³⁶ Шундай экан, “Маънавиятшунослик” фани ҳозирги кунда асосан миллий маънавиятимиз тарихий таржибасига таянган ҳолда ишлаб чиқиладигани бежиз эмас. Шу билан бирга миллий маънавиятимиз ҳечқачон умуминсоний қадриятларга зид бўлмаганини ва унинг назарий асослари ҳам умумбашарият манфаатларини унутмаган ҳолда шакллантирилиши лозимлигини унутмаслигимиз лозим. Бу масалалар ҳар бири ушбу китоб саҳифаларида батафсил ёритилади. Миллий маънавият ўтмиш эмас, у ҳам ўтмиш, ҳам бугун, ҳам келажакни ўзида мужассам этади. Бунинг учун унинг

³⁵ “Борлиқ ҳақиқати” тушунчасига китобнинг 5-бобида мукаммал изоҳ берилган.

³⁶ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.29-30.

манбаи сифатида биз фақат аجدодларимизнинг ёзма меросига таяниб қолмай, балки ушбу меросдан англаганимизни бир пайтнинг ўзида халқнинг тирик хотираси билан, унинг маънавий қадриятлари билан қиёслаб, уларнинг уйғун жиҳатларига эътибор қаратишимиз лозим бўлади. Шу билан бирга тарих тажрибаси ва синовларидан ўтган қийматларни умумбашарий қадриятлар билан уйғунлаштириб, ҳозир ва келажак учун аҳамияти нуқтаи назаридан баҳолаш кўзда тутилади. Хуллас, миллий маънавият назарияси воқеликни фақат онг билан, ақл билан тушуниб етиш тажрибасига эмас, Ҳақиқатни англаб етишнинг барча воситалари, эътиқод, ибрат, тақво, риёзат, ирфон, меҳр, дид-фаросат, амалий яратувчилик фаолиятининг барча турларига эътибор қаратиб, миллатнинг барча амалий ва назарий тажрибасини ўрганишга интилади, ушбу тажрибани онгли ўзлаштиришда ҳар бир инсонга кўмаклашади, мақсад - битта, кўнгил кўзгусига сайқал беришда ҳар бир шахсга иложи борича ёрдам бериш. Инсон руҳида табиатга нисбатан, ўзгаларга нисбатан меҳр ва адолат туйғулари шаклланишига унинг моддийлиги билан бевосита боғлиқ бўлган нафси аммораси³⁷, яъни ғафлат, шахват ва кибр каби қусурлар доимо ҳалақит бериб туради, шунинг учун ҳар бир киши ҳаётга, ўз фаолиятига сергак боқиши лозим. Ушбу иллатлар ҳар бир инсон фитрати билан боғлиқ бўлгани туфайли инсон моддий мавжудот сифатида тирик экан, унинг руҳиятидаги турли таъсирларни мувозанатловчи куч керак. Айни шу куч - маънавиятдир.

Маънавият инсондаги яратувчилик қудратидир, инсонда шу қудратни уйғотиш ва ҳаракатга келтиришга муваффақ бўлинса, барча улугвор режаларни амалга ошириш учун воқеъ имкон вужудга келади. Масалага бугунги жаҳон тараққиётининг илғор тамойиллари даражасида ёндошилса, миллий таълимнинг энг муҳим вазифаси ҳам ана шу имконни шакллантириш, яъни ёш авлод руҳида яратувчилик қудратини уйғотиб, уни башарият тараққиётига хизмат қилувчи муайян ўзанлар сари йўналтира билиш билан белгиланади.

Мустақиллик даврида Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг бевосита ташаббуси билан барча даражадаги таълим тизимида “Маънавият асослари” алоҳида ва махсус фан сифатида ўқитила бошланди. 1997 йилдан бутун ўқув юртларида “Маънавият асослари” фанини ўқитиш жорий қилиниши юртимиз маънавий ҳаётида муҳим ҳодиса бўлди. Тўғриси тан олиш керак, ўша пайтда нафақат Ўзбекистонда, балки бутун дунё миқёсида шундай фан борлигини биров билмас эди. Фақат 1996 йил охирларида бу йўналишда илк рисоалар нашр этилган

³⁷ “нафси аммора” – “амр этувчи, яъни буйруқ берувчи нафс” дегани бўлиб, жиловланмаган, яъни тарбияланмаган нафсни билдиради. Бундай нафс эгаси фақат ўз моддий хоҳиш-истаклари йўлида ҳаракат қилиб, ўзгалар билан ҳисоблашишни мутлақо истамайди, унда маънавий интилишлар деярли бўлмайди.

бўлиб, улар бир гуруҳ муаллифлар ҳамкорлигида ёзилган “Ватан туйғуси” китоби, А.Эркаевнинг “Маънавият – миллат нишони” ва М.Имомназаровнинг “Миллий маънавиятимиз такомил босқичлари” рисоалари эди. Орадан ўтган 11 йил мобайнида бу соҳада анча-мунча ишлар қилинди. Бирқанча китоб ва рисоалар, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари, мактаблар учун қатор дарслик ва қўлланмалар чоп этилди. Айниқса, Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг маънавият масалаларига алоҳида эътибори, унинг бу соҳага бағишланган қатор асарларининг нашр этилиши (1994 йилдаги - “Истиқлол ва маънавият” китоби, 1997-98 йилларда ўзбек ва рус тилларида нашр этилган «Маънавий юксалиш йўлида» ва «На пути духовного Возрождения» асарлари, 2008 йили “Маънавият” нашриётида босилиб чиққан “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли алоҳида асари) ушбу соҳанинг мустаҳкам оёққа туришида катта аҳамиятга эга бўлди. Шундай қилиб, бугунги кунда ишонч билан айтиш мумкинки, “Маънавиятшунослик” алоҳида фан сифатида шаклланиб келмоқда ва бу соҳада талай ютуқларга эришилганини қайд этилса муболаға бўлмайди. Кейинчалик шу соҳада кадр тайёрлаш масаласи йўлга қўйилиши муносабати билан охириги йилларда бу фан ҳам тармоқланиб, “Маънавиятнинг ривожланиш тарихи” “Маънавиятнинг диний асослари”, “Ахлоқнинг маънавий асослари”, “Санъатнинг маънавий асослари”, “Оила маънавияти” “Миллий мустақиллик ва маънавият” каби янги-янги курслар ўқув режага киритилмоқда. Аммо ҳали ёш авлод маънавий тарбияси йўлида қилиниши зарур бўлган ишлар кўп. Қолаверса, бу соҳадаги ишларимизнинг жаҳон фани ва инсоният маънавий тақомили йўлидаги аҳамиятини ҳам унутмаслигимиз керак. Хуллас, “Маънавиятшунослик” жаҳон илмида ўз ўрнини эгаллашга дадил интилаётган янги фан бўлишига қарамай, унинг режалари - улкан, ниятлари – улўғ. Унинг мустаҳкам оёққа туриб олиши, кўп жиҳатдан, илгаридан мавжуд бўлиб келган унга ёндош ва туташ турли фан эгаларининг ҳолислиги ва хайрихоҳлигига ҳам боғлиқ. Ҳозирги кунда нашр этилаётган баъзи ўқув қўлланмаларда “Маънавиятнинг предмети, тушунчалари...” деган жумлалар сарлавҳага чиқиб қолмоқда. Илмий жиҳатдан ёндошганда бундай дейиш унчалик тўғри эмас. Албатта, баъзан шундай ҳолатлар учрайдики, фан мавзуси билан номи бир хил бўлиб қолади. Масалан, биз фалсафани ўрганадиган фанни ҳам “Фалсафа” деймиз, тарихни ўрганадиган фанни “Тарихшунослик” деб ўтирмай, оддий қилиб “Тарих” деймиз, Ахлоқшунослик, Иқтисод назарияси, Адабиётшунослик фанлари ҳам баъзан халқ тилида қисқа қилиб “Ахлоқ”, “Иқтисод”, “Адабиёт” деб ишлатилади. “Физика”, “Этика” фанларининг номи ҳам аслида ушбу фан мавзулари номи билан аталган. Аммо барибир ҳаётнинг муайян соҳаси билан ушбу соҳани назарий ўрганишга қаратилган илм йўналишини фарқ қилган дуруст.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.: «Ўзбекистон», 2010
2. Каримов И.А. “Юксак маънавият енгилмас куч” – Т.: Маънавият”, 2008 йил.
3. Абу Наср Форобий «Фозил одамлар шаҳри» Т.: «Ғафур Ғулом», 1993.
4. Каримов И. А. «Жамиятимиз мафкураси халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин» Т.: «Ўзбекистон», 1998.
5. Каримов И.А. «Миллий истиқлол мафкураси халқ эътиқоди ва буюк келажигига ишончдир» Т.: «Ўзбекистон», 2000.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида, Т.: «Ўзбекитон»,2011 йил.
7. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонуни -// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 9-сон.
8. “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” тўғрисида//Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.: Шарқ, 1997 йил.
9. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар(қўлланма). Т.: «Янги аср авлоди», 2001 йил.
10. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар.(дарслик) Т.: «Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти», 2003 йил.
11. Ж.Туленов, К. Юсупов, З. Ғофуров. «Истиқлол ва тараққиёт мафкураси: мақсад ва йўналишлари». Т.: «Ўзбекистон»,1993.
12. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар.(дарслик) Т.: «Академия», 2003 йил.
13. Н.Жўраев. Ш. Азизов. «Ижтимоийёт асослари».Т.: «Маърифат-Мададкор», 2003.
14. А.Гадойбоев, С. Раҳимов. «Олтин ўтда, одам меҳнатда тобланади»(савол-жавоблар).Т.: «Янги аср авлоди», 2003 йил..
15. «Тафаккур», «Мулоқот» журналларининг 2004-2010 йиллардаги нашрлари.

Интернет сайтлари

1. www.bilim.uz.
2. www.gov.uz.
3. www.press-service.uz.
4. www.philosophy.ru.

